

HİKMET-AKADEMİK EDEBİYAT DERGİSİ
[JOURNAL OF ACADEMIC LITERATURE]
YIL 6, SAYI 13, GÜZ 2020

Öğr. Gör. Dr. Özlem DÜZLÜ

Sakarya Üniversitesi
Rektörlük
Türk Dili Bölümü
Sakarya/TÜRKİYE
oduzlu@sakarya.edu.tr
ORCID

**FERMAN PADİŞAHINDIR:
III. AHMED'İN SAKAL
FERMANINA DAİR BİR TARİH
MANZUMESİ**

SULTAN'S FERMAN: A HISTORY IN
VERSE ON THE 'BEARD DECREE' BY
AHMED III

Makale Türü: Araştırma Makalesi	Article Information: Research Article
Yükleme Tarihi: 09.09.2020	Received Date: 09.09.2020
Kabul Tarihi: 01.10.2020	Accepted Date: 01.10.2020
Yayınlanma Tarihi: 31.10.2020	Date Published: 31.10.2020

İntihal / Plagiarism

Bu makale **turnitin** programında taranmıştır.
This article was checked by **turnitin**.

Atıf/Citation

Düzlü, Özlem, "Ferman Padişahındır: III. Ahmed'in Sakal Fermanına Dair Bir Tarih Manzumesi", *Hikmet-Akademik Edebiyat Dergisi [Journal Of Academic Literature]*, Yıl 6, Sayı 13, Güz 2020, s. 345-358.

Düzlü, Özlem, "Sultan's Ferman: A History in Verse on The 'Beard Decree' By Ahmed III", *Hikmet-Journal Of Academic Literature*, Year 6, Volume 13, Fall 2020, p. 345-358.

[10.28981/hikmet.792629](https://doi.org/10.28981/hikmet.792629)

Öğr. Gör. Dr. Özlem DÜZLÜ

FERMAN PADİŞAHINDIR: III. AHMED'İN SAKAL FERMANINA DAİR BİR TARİH
MANZUMESİ*

SULTAN'S FERMAN: A HISTORY IN VERSE ON THE 'BEARD DECREE'
BY AHMED III

ÖZ

“Sakal” klasik Türk şiirinde “hat”, “lihye”, “rîş” ve “sakal” kelimeleriyle geçmektedir. Şiirlerde güzellik unsuru olarak ve dinî önemi dolayısıyla olumlu, güzelliği bozması sebebiyle de olumsuz çağrışımlarla kullanılan sakal kimi zaman başlı başına bir manzumeye de konu olabilmektedir. Bu tür manzumeler arasında ilk akla gelenler ise sakal tarihleridir. Şairlerin bir kimsenin, bir vesileyle, sakal bırakmasını ya da bir gencin sakalının çıkmasını tarih düşürmek suretiyle anlattığı bu manzumelere pek çok divanda rastlanmaktadır. Bu tarihler arasında Seyyid Vehbî'nin divanında yer alan bir manzume, yazılışına sebep olan olay ve bir kişinin değil, bir sınıfın sakal bırakmasını konu aldığı için dikkat çekicidir. Sultan III. Ahmed'in, ilmiye sınıfında birtakım imtiyazlara sahip, ulema çocuklarının sakal bırakmasına dair bir fermanı üzerine yazılan bu manzume hem tarihî bir belge niteliği taşımakta hem de Osmanlı sosyal hayatına dair bazı hususları ihtiva etmektedir. Bu çalışmada söz konusu manzumenin yazılışına sebep olan ferman ve Osmanlı sosyal hayatının yansımaları bağlamında ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Ferman, sakal, III. Ahmed, Seyyid Vehbî

ABSTRACT

“Beard” is one of the recurring themes in classic Turkish poetry and in addition to the word sakal, its Turkish equivalent, it is referred to as hat (calligraphic piece), lihye, and rîş. In poetry, it might be considered a positive quality for being an element of beauty and for its religious significance, as well as being used with negative associations for spoiling the physical beauty. Sometimes it constitutes the entire theme of a piece of poetry or manzume. Among its examples, first to remember is the beard history. This type of poem can be found in many diwans and it depicts a person grow a beard on a certain occasion or the landmark when a young man grows a beard for the first time. Among these histories, a poem in the Seyyid Vehbî Diwan is considered most noteworthy with the occasion on which it was created and with the fact that it is centered on the growth of beard by a class of people and not by one person. Further to its quality as a poem, it documents a historical event, a ferman issued by Sultan Ahmed III requiring the children of ulema (learned men) who made up the privileged social class known as ilmiyyah grow a beard, not to mention the wealth of information it provides on Ottoman social life. In this study, this poem is examined within the context of “beard” as a theme in classic Turkish poetry, of the ferman providing the occasion for the creation of this poem, and its reflections on the social life in the Ottoman times.

Keywords: Ferman, beard, Ahmed III, Seyyid Vehbî

* Bu çalışma Prof. Dr. İsmail GÜLEÇ danışmanlığında hazırlanan “Seyyid Vehbî Divanı'na Göre 18. Asırda Osmanlılarda Sosyal Hayat” (Sakarya Üniversitesi SBE, 2018) adlı doktora tezinden üretilmiştir.

Giriş

Klasik Türk şiirinde sakal; “hat”, “lihye”, “rîş” ve “sakal” kelimeleriyle yer almıştır. Bunların yanı sıra “insanın yüzüne güzellik veren bıyık ve sakal” (Redhouse, 1863: 110) anlamı da bulunan “mehâsin” kelimesi de şiirlerde tevriyeli olarak bu anlamını da kastedecek şekilde kullanılmıştır.

“Ayva tüyü, gençlerde yeni çıkmaya başlayan bıyık ve sakal” (Şemseddin Sâmî, 2006: 583; Tulum, 2011: 892) anlamıyla şiirlerde çok sık karşılaşılan “hat”, güzellik unsuru olarak gönül alıcı bir özellik taşır. Bu yönüyle şekli, rengi ve kokusu itibarıyla amber, misk, sümbül, reyhan, giyâh gibi birçok kavramla benzerlik ilişkisi dâhilinde şiirlerde yer alan hat; “yazı, ferman” anlamları ve “sebz, çimen” gibi unsurlarla ilişkisi dolayısıyla da tevriye, ihâm-ı tenasüp, telmih gibi sanatlarla farklı tasavvurlara da konu olmuştur. Hat klasik Türk şiirinde güzelliği gideren ve istenmeyen bir unsur olarak da kullanılmıştır. Bu kullanım genellikle hattın sakal olarak düşünüldüğü beyit ve bentlerde ortaya çıkmaktadır (Şahin, 2012: 406-407; Pala, 1999: 176-177). Bu itibarla hat, dolayısıyla da sakal, istenmeyen bir unsur olarak gece, küfr, sonbahar, Zulumât, Firavun ve askerleri, -günahkâr olması dolayısıyla- Hz. Âdem, karga, diken, toz ve dumana benzetilmiştir (Pala, 1999: 76-77; Tökel, 2002: 20-23). Sakalın “lihye”, “sakal” ve “rîş” kelimeleriyle kullanımlarında da güzellik unsuru olarak ve dinî çağrışımlarıyla olumlu, güzelliği bozması sebebiyle de olumsuz biçimde kullanıldığı görülmektedir.

Sakal, klasik Türk şiirinde, bu kullanımları dışında başlı başına bir manzumeye de konu olabilmektedir. Bazen redifin sağladığı imkânlarla da oluşturulan bu manzumeler arasında ön plana çıkanlar ise sakal tarihleridir. Pek çok şairin bir gencin sakalının çıkmasını veya tanıdığı birinin, memduhunun veya kendisinin sakal bırakmasını tarih düşürerek anlattığı bu manzumelerin farklı bir versiyonu Seyyid Vehbî tarafından kaleme alınan sakal tarihidir. Bu manzume Sultan III. Ahmed’in, ilmiye sınıfındaki imtiyazlı, ulema çocuklarının sakal bırakması için çıkardığı ferman dolayısıyla kaleme alınmıştır. Bu makalede sakalın klasik Türk şiirindeki kullanımları yanında III. Ahmed’in sakal fermanı ve Osmanlı sosyal hayatıyla ilgili bazı ayrıntıları da barındıran söz konusu manzume ele alınmıştır. Makalede önce sakalla ilgili toplumsal algı ve fermanın tarihî arka planıyla ilgili ulaşılabilen bilgiler verilmiş, daha sonra bu bilgilerin ve Osmanlı sosyal hayatıyla ilgili unsurların manzumedeki yansımaları ele alınmıştır.

1. Osmanlı Toplumunda Sakal Algısı

Türk kültüründe sakalla ilgili ilk tespitler Göktürk dönemine ait heykeller ve Göktürk Yazıtları’ndan hareketle yapılmaktadır. Bu itibarla Göktürk heykellerinin büyük çoğunluğu sakalsız olduğu gibi Göktürk Yazıtları’nda da sakal kelimesi geçmemektedir (Şen, 2004: 25).

Sakal kelimesine ilk olarak Uygur metinlerinde rastlanmakla birlikte İslam’ın kabulünden sonra kaleme alınan ilk eserlerden itibaren birçok metin Türk kültüründe sakalın ifade ettiği değere dair çıkarımlar yapmaya imkân

tanımaktadır. Bu dönemin ilk edebî ürünü Kutadgu Bilig'de bey, vezir ve komutanların sahip olması gereken özellikleri arasında saç ve sakallarının düzgün olması gerekliliğinden söz edilmektedir.¹ Aynı metinde başından çok şey geçmiş kimselere ak sakallı dendiğini ve bu insanların sözlerine itibar etmek gerektiğini ifade eden beyitler yer almaktadır.² Oğuz Kağan Destanı'nda da ak sakallı kimseler tecrübeli, sözü dinlenen, anlayışlı kişilerdir. Manas Destanı'nda ise sakal Müslümanlarda olması gereken bir özellik olarak geçmektedir. Bunlar dışında da sakalın İslamî açıdan önemine ve İslamî kültürün sakal konusundaki etkisine değinen -Mukaddimetü'l-edeb, Kisasü'l-enbiyâ gibi- metinler de bulunmaktadır (Şen, 2004: 27-37).

İslamiyet sonrasındaki eserlerde görülen sakalın Türk kültüründe dinî ve içtimai açıdan taşıdığı değer ve önemin Osmanlı döneminde de devam ettiği Osmanlı topraklarını ziyaret eden yabancı seyyahların eserlerinden anlaşılmaktadır. 16. yüzyıldan 19. yüzyıla kadar çeşitli vesilelerle Osmanlı İmparatorluğu'na gelen pek çok yabancı seyyah eserlerinde sakal konusundaki toplumsal algıyla ilgili bilgiler vermişlerdir.

1532-1540 yılları arasında İstanbul'da yaşamış Luigi Bassano Osmanlı'da din adamlarının hepsinin sakallı olduğunu ve bu kimselerin sakalları ne kadar gürse o kadar saygınlık kazandığını belirtmiştir (2011: 81). 1553-1555 yılları arasında birçok Osmanlı şehrini görme imkânı bulan Hans Dernschwam ise sakal konusuna şahitlik bağlamında değinmiştir. Dernschwam; Osmanlı'da ak sakallı kimselerin şahitliklerinin ve yeminlerinin daima geçerli olduğunu ifade etmiş, şahitlikleri on kişinin şahitliğine bedel görülen bu kimselerin "Biz bu sakalı beyhude yere mi büyüttük? Bize inanmak gerek" şeklindeki sözlerine de yer vermiştir (1992: 104, 109). Hemen hemen aynı dönemlerde İstanbul'da bulunan İspanyol bir seyyaha ait "Türkiye'nin Dört Yılı 1552-1556" adlı eserde Osmanlı'da sakal bırakmanın vakar ifadesi olduğu ve esirlerin sakal bırakmaya layık görülmediği ifade edilmiştir (Serrano, t.y.: 26). 1630'dan sonra birkaç defa Osmanlı topraklarına seyahat eden Tavernier Osmanlı'da erkeklerin çoğunlukla sakal bıraktıklarını ve yaşlıların sakallarına özen gösterdiklerini söylemiştir (2006: 147). 1655 ve 1656 yıllarında İstanbul'da bulunan Jean Thévenot da seyahatnamesinde Osmanlı'da büyük çoğunluğun sakallı olduğunu yazmıştır. Güzel sakallı kişilerin kuvvetli olduklarının kabul edildiğini söyleyen Fransız seyyah sakalın özenli ve düzgün olduğu derecede insanlar üzerinde etki gücünün bulunmasına dikkat çekmiştir. Thévenot'un bu eserde Osmanlı toplumundaki sakal öpme uygulamasından ve

¹ "Yüzi körki körklüg kerek beg yülüg

Bodı ortu bolsa ne çawlug küllüg (KB 2083)

Bey güzel yüzlü, saç sakalı düzgün, yakışıklı ve orta boylu olmalı; aynı zamanda nâm ve şöhret sahibi bulunmalıdır" (Şen, 2004: 27).

² "Negü tir eşit emdi Türkçe mesel

Başında keçürmiş bu kökçin sakal (KB 667, 1798)

Şimdi dinle, Türkçe bir atasözü, başından çok şeyler geçmiş olan bu ak sakallı ne der" (Şen, 2004: 28).

öpmek dışında bir amaçla bir kimsenin sakalının tutulmasının hakaret sayılmasından bahsetmesi de sakala gösterilen hürmetin göstergelerindedir (1978: 84). 1701 yılında İstanbul'a gelen Fransız doğabilimci Joseph de Tournefort da sakalla ilgili bazı uygulamalardan söz etmiştir. Sakal öpmenin bir dostluk işareti olduğunu söyleyen Tournefort sakaldan kıl koparmanın ya da sakal kesmenin en büyük hakaretler arasında sayıldığını ifade etmiştir. Sakala gösterilen özeni de dile getiren Tournefort Türklerin sakalları üzerine yemin ettiklerini ve sakalı olmayan din adamlarına pek itibar edilmediğini belirtmiştir. 18. yüzyılda bir süre İstanbul elçiliği yapan D'ohsson ise "18. yüzyıl Türkiye'sinde Örf ve Âdetler" adlı eserinde sakalın dinî açıdan taşıdığı değeri vurgulamıştır. Hacca gidenlerin sakal bıraktıklarını ve sakal bırakanların Hz. Peygamber'in sünnetine uygun hareket ettiklerini belirten yazar devlet büyükleri ve ulemanın sakal bırakmalarının da din kaynaklı olduğunu söylemiştir. Bir kere sakal bırakan kişinin sakalını kesmesinin din ve cemiyet açısından ayıp sayıldığını söyleyen D'ohsson Türklerin sakala büyük bir hürmet gösterdiklerini, sakalın vakar göstergesi olduğunu belirtmiştir. D'ohsson'un eserinde yer alan uşaklar, küçük memurlar, önemli kimselerin hizmetçileri ve bazı askerî sınıfların sakal bırakmalarının yasak olduğu bilgisi de Osmanlı'da sakala atfedilen değeri göstermektedir. D'ohsson ayrıca, kendisinden önce Osmanlı'ya gelen bazı seyyahların da belirttiği üzere, bir kimsenin sakalının yolunması veya kesilmesinin büyük hakaret sayıldığı bilgisini de tekrarlamıştır (D'ohsson, t.y.: 79-80).

Sakal hakkında yabancı seyyahların eserlerinde yer alan bu bilgiler Osmanlı kültür ve tarihi hakkında araştırma ve incelemeleri bulunan bazı isimlerin eserlerindeki bilgilerle de örtüşmektedir. Halil İnalçık, bir makalesinde Osmanlı'nın kuruluş döneminde bürokrasi ve halkın tutuculuk konusunda karşı karşıya gelmelerini sakal üzerinden değerlendirmiştir. İnalçık; o dönemde padişahların bazılarının sakallı bazılarının ise matruş olduğunu, sakallı olmayanın Müslüman sayılmadığını ve anonim halk tarihlerinde idarecilerin Frenk taklidi olarak sakallarını kestiklerinin yazılı olduğunu belirtmiştir (2008: 206). İsmail Hakkı Uzunçarşılı ise "Osmanlı Devleti'nin İlmiye Teşkilâtı" ve "Osmanlı Tarihi" adlı eserlerinde Osmanlı'da sakal kesmenin bir tahkir yöntemi, sakal bırakmanın ise ilmiye derecesi almak ve önemli bir makama atanmak için önemli bir etken olduğunu gösteren misallere yer vermiştir (1988: 260; 293, 1988: 327, 341, 540).

Osmanlı'da sakalın toplum tarafından nasıl algılandığına dair derli toplu bilgilere Abdülaziz Bey'in "Osmanlı Âdet, Merasim ve Tabirleri" eseri ile Mehmet Zeki Pakalın'ın "Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü"nü "İrsal-i Lihye" maddesinde rastlanabilmektedir. Bu eserlere göre Osmanlı'da sakalın dinî ve içtimaî bir kıymeti bulunmaktadır. Toplumda sakal bırakmayı teşvik edici sebeplerden en önemlisi sakal bırakmanın Hz. Peygamber'in sünnetinden olmasıdır. Hem dinî açıdan önemi hem de sakal bırakanların olgunlaşmış kimseler olarak addedilmesi nedeniyle sakal bırakanlara hürmet gösterilmektedir. Bilhassa eski rical ve ulema sınıfı sakala büyük ehemmiyet vermektedir. Devlet hizmetinde yüksek rütbeye erişenler sakal bırakmayı

makamlarının şeref ve haysiyetini koruma yöntemi olarak görmektedir. Bu kimseler için sakal bırakmak dinî bir vecibe ve içtimaî bir âdet olarak kabul edildiği gibi devket hizmetine yeni girenler de gençlikten çıkıp efendi statüsüne girdiklerinin göstergesi olarak genç yaşta sakal bırakmaktadırlar. Özellikle ilmiye sınıfı için sakalın ehemmiyeti büyüktür. Bu sınıfa girme aşamasında ve burada yükselmeye sakalın önemli bir etkisi bulunmaktadır. Yaşları öne sürülerek terfisi geciktirilen gençler arasında böyle bir gecikmeye maruz kalmamak için öd ağacı tütsüsüyle sakallarını ağartanlar dahi yer almaktadır (Pakalın, 1983: 81; Abdülaziz Bey, 2002: 98).

Osmanlı'da toplumun bütün kesimlerince önem verilen sakal etrafında birtakım âdet, uygulama ve teamüller de oluşmuştur. Bu itibarla dinî ehemmiyetine binaen sakal bırakmak için Mevlîd-i Şerif, Miraç ve Berat geceleri gibi bazı önemli günler gözetilmekte ve sakal belirli bir merasim dâhilinde ve dualar eşliğinde sakal başını çevirmek suretiyle yapılan tıraş ile bırakılmaktadır. Özellikle gençler sakal bıraktıktan sonra aileleri ve yakınları tarafından tebrik edilmektedir. Sakal bıraktığı için çevresinden çeşitli hediyeler de alan gençlerin iki üç gün güçleri yettiği ölçüde sadaka dağıtması da âdettir (Abdülaziz Bey, 2002: 98-99). Sakal bırakılması için teşvik edici âdet ve uygulamalar olduğu gibi bırakılan sakalın kesilmemesi için de toplumsal bir baskıdan söz etmek mümkündür. Zira merasimle sakal bıraktıktan sonra onu istediği zaman kesmek ya da şekilden şekle sokmak ayıp sayılmaktadır. Hatta sakalını kestiği için memuriyetten azledilenler de görülmüştür (Pakalın, 1983: 81).

Netice itibarıyla Osmanlı toplumunda sakalın büyük bir kıymet ve önemi bulunmaktadır. Bunun en önemli sebebinin din olduğu söylenebilir. Hz. Peygamber'in sünnetinden olan sakal dindarlığın ve sözüne güvenilirliğin simgesi durumundadır. Özellikle yaşlılarda dindarlığın ifadesi yanında görmüş geçirmişliğin de sembolü olarak saygı vesilesi olarak kabul edilir. Kişiyi ağırbaşlılık ve saygınlık kazandırdığı düşünülen sakal kişisel ilişkilerde olduğu gibi devlet hizmetine girişte ve bu hizmette ilerlemek için de etkili bir unsurdur. Bu nedenle pek çok memuriyete girmek veya yüksek makamlara atanmak için sakal gerekli şart ya da engel olarak kabul edilmiştir. Zira sakal makama liyakatin ve makamın saygınlığının göstergesidir. Bu yazının konusu olan manzumeye kaynaklık eden III. Ahmed'in ulema çocuklarının sakal bırakması için çıkardığı ferman da bu duruma örnek teşkil etmektedir.

2. Sultan III. Ahmed'in Sakal Fermanı:

III. Ahmed'in sakal fermanına sebep oluşturan durum Osmanlı'da medreselerin bozulmasına dayanmaktadır. Bu bozulmanın başlangıcı ise 16. yüzyıl sonlarına kadar gitmektedir (Uzunçarşılı, 1988: 67).

Osmanlı medreseleri 16. yüzyıl sonlarında hem müderris kalitesi hem de öğretim sistemi ve öğrencilerin niteliği açısından bozulmaya başlamış, bu problem sonraki yüzyıllarda artarak devam etmiştir. Okutulan derslerin seçimi ve ilmiye payelerinin rüşvet, iltimas ve nüfuzla hak etmeyen kimselere

verilmesi, yani liyakatsizlik bu bozulmanın sebepleri arasındadır (Uzunçarşılı, 1988: 67).

Liyakatsizliğe örnek oluşturan durumlardan biri ulema çocuklarının vaktinden evvel müderrislik ruûsu³ almalarıdır. Padişah hocalarının, şeyhülislam ve kazaskerlerin oğulları ilmiye payelerinde hızlı bir şekilde ilerlemişler ya da küçük yaşta müderrislik elde etmişlerdir. Buna zemin hazırlayan uygulamalardan biri de “beşik ulemalığı”dır (Uzunçarşılı, 1988: 69-70). Babaları ulema sınıfından olan çocuklara doğuştan bazı haklar ve sınıfsal ayrıcalıklar verilmesine dayanan bu uygulama yeni doğmuş çocuklara daha beşik müderris sıfatı verilmesidir (Dalyan, 2019: 98). Büluğ çağına geldiğinde mollalığa doğru yol almaya başlayan bu çocuklar müderrislik payelerini gerekli tahsili görmeden ve imtihansız bir şekilde elde etmişlerdir (Uzunçarşılı, 1988: 70-71; Dalyan, 2019: 98).

Gerekli donanıma sahip olmayan ulema çocuklarının atanma usulleri ve cehaleti hem medreselerdeki eğitim-öğretimde hem de sosyal hayatta olumsuzluklara yol açmıştır. Eğitimini verdiği konulara hâkim olmayan hocalar medreselerdeki eğitimin kalitesini düşürdüğü gibi atanmayı bekleyen liyakat sahibi kimseler de bir kenara itilmiş ve işsiz kalmışlardır. Hatta bu kimseler arasında Amasya, Kastamonu gibi yerlerde eşkıyalık faaliyetlerine başvuranlar olmuştur (Dalyan, 2019: 98).

III. Ahmed'in ulema çocuklarına yönelik sakal fermanı ile Seyyid Vehbî'nin bu fermana dair tarih manzumesi, ilmiye sınıfı için gerekli donanıma sahip olmayan ulema çocuklarının durumlarının toplumda yarattığı rahatsızlığın bir göstegesini olarak kabul edilebilir. Zira III. Ahmed imtiyazlı ulemanın iyi tahsil görmeyen oğullarının sakal bırakmasını bir fermanla emretmiş, bu durum da ulema çocuklarının cehaletlerinin bu yolla örtülmeye çalışıldığı düşüncesiyle alay konusu olmuştur. Dönemin ünlü şairlerinden biri olan Seyyid Vehbî de fermana dair bir tarih manzumesi kaleme almıştır (Uzunçarşılı, 1988: 74). İsmail Hakkı Uzunçarşılı'nın da söz konusu fermanla ilgili bilgilerin ardından bazı beyitlerine yer verdiği Seyyid Vehbî'nin bu tarih manzumesi hem tarihî bir belge hüviyeti taşımakta hem de fermanın algılanışına dair bazı ipuçları barındırmaktadır.

3. Seyyid Vehbî'nin Sakal Tarihi

Sultan III. Ahmed'in sakal fermanı üzerine yazılmış olan söz konusu manzume Seyyid Vehbî Divanı'nın Hamit Dikmen tarafından doktora çalışması olarak neşredilen metnindeki üç sakal tarihinden ilkidir. Kıt'a-i kebîre olan bu manzume 11 beyittir ve “fe'ilâtün/ fe'ilâtün/ fe'ilâtün/fe'ilün” vezniyle yazılmıştır. “Târîh-i İrsâl-i Lihye Huddâm-ı 'Ulemâ Bâ-Hatt-ı Hümâyûn” başlığıyla yazılan manzumede, İsmail Hakkı Uzunçarşılı'nın verdiği bilgilere

³ “İlmiye teşkilatında göreve başlama işlemi için gerekli belgeye ruûs deniyordu. Medrese tahsilini tamamlayıp mülâzım olanlardan yedi senelik mülazemet süresinden sonra girdikleri ruûs imtihanını başarılanlar ruûs alırlardı (Ahışalı, 2008: 272).

göre, imtiyazlı ulemanın oğullarının sakal bırakmalarına dair ferman söz konusu edilmiştir. Manzume, fermanın tarihi (H. 1126/M. 1714/15) ile fermanın muhatapları ve toplum tarafından algılanışına dair bir belge niteliği arz etmekle birlikte Osmanlı sosyal hayatından birtakım yansımaları da barındırmaktadır. Bu bölümde tüm bu hususlar manzumenin beyitleri tek tek açıklanmak suretiyle izah edilmeye çalışılmıştır.

Hak mu’ammer ide Hân Ahmed-i ‘âlî-şânı

Emri hep mâ-sadak-ı meslek-i mesnûn geldi (T. 1/1, s. 338)

*Allah şanı yüce Sultan Ahmed’i uzun ömürlü yapsın.
Emri/işi hep sünnet yoluna uygun olageldi.*

Sultan III. Ahmed’in uzun ömürlü olması için bir dua ile başlanan beyitte padişahın emirlerinin/işlerinin her zaman Hz. Peygamber’in sünnetine uygun olduğu söylenerek aslında bu fermanın da sünnete uygun oluşuna işaret edilmektedir. Çünkü “sakal bırakmak sünnet(tir)” (Mendeş, 2014: 197) ve “Osmanlı’da şehirlilerden ve halktan sakal bırakanlar böylelikle Hz. Peygamber’in sünnetine uymuş olduklarını gösterirlerdi” (D’ohsson, t.y.: 87). Dolayısıyla padişah bu fermanıyla sakal konusundaki sünnetin yerine getirilmesini sağlamaktadır. Bu durum da Osmanlı’da padişahın da, herkes gibi, icraatlarında önce Allah’a karşı sorumlu olup vazifelerini dine uygun bir şekilde yapması anlayışına (Ekinci, 2017: 244) dayanmaktadır.

Mû-be-mû hatla idüp neşr-i mehâsin dehre

Şer’-i garrâya mutâbık yeni kânûn geldi (T. 1/2, s. 338)

*Tek tek/tel tel hatla/sakalla dünyaya güzellik yaydı.
Parlak ve nurlu şeriata uygun yeni kanun geldi.*

Şairin “hat” kelimesini “yazı, hat sanatı” (Ayverdi, 2008: 1221) anlamlarını da kastederek tevriyeli kullandığı bu beyitte padişahın, sünnetin uygulanmasını sağlayacak, fermanını oluşturan her bir harfle dünyaya güzellik yaydığı ve bu ferman ile şeriat mucibince hareket edileceği söylenmiştir. Beyitte “hat” kelimesinin “sakal” anlamı dikkate alındığında ise şeriata uygun bir şekilde düzenlenen yeni kanunla padişahın bırakılan sakalların her bir kılı adedince dünyaya güzellik yaydığı ifade edilmiştir. Bu itibarla sakal, sünnet de söz konusu olduğu için, güzellik unsuru olarak değerlendirilmiştir. Beyitte ayrıca “mehâsin” kelimesi de “insanın yüzüne güzellik veren bıyık ve sakal” (Redhouse, 1863: 110) anlamını da hatırlatacak şekilde tevriyeli kullanılarak padişahın fermanla sakal bırakılmasını sağladığı ifade edilmiştir.

İltihâ ile vakûr itmek için etbâ’ın

Müte’ammimlere fermân-ı hümâyûn geldi (T. 1/3, s. 338)⁴

⁴ “İltihâ” kelimesi Hamit Dikmen tarafından doktora tezi olarak hazırlanan divan metninde “ilticâ” olarak geçmektedir. Yapılan düzeltmeye ilişkin Bkz. Düzlü, 2018: 1091.

*Sakal salıvermeyle maiyetindekileri/sözüne uyanları
ağırbaşlı yapmak için sarık saranlara/sarıklılara padişah
fermanı geldi.*

Bu beyitte padişahın sarıklılara sakalla ağırbaşlı bir görünüm kazandırmak için sakal bırakmalarına dair ferman yayımladığı söylenmiştir. Beyitte sakalın vakar ifadesi oluşu söz konusu edilmiştir (Düzlü, 2018: 1091). Zira Osmanlılar sakalda vakar bulur ve sakal bırakanlar olgun, ağırbaşlı, akıllı uslu bir adam sayılır, hürmet görürlerdi (Abdülaziz Bey, 2002: 98; D'ohsson, t.y. 87). Beyitte sarıklılara sakal bıraktırmak ağırbaşlı görünüm kazandırma amacının gözetildiğinin söylenmesi sakalın makama liyakatin ve makamın/mesleğin saygınlığının göstergesi olarak kabul edilmesinin de bir yansımasıdır.

İltihâ ile sakal başı dağıtdı hademe

Sanma ol zümreye teşvîş-i çirâ çün geldi (T. 1/4, s. 338)⁵

*Sakal salıvermeyle emrindekilere sakal başı
dağıttı/gözdağı verdi. Sanma o topluluğa nasıl ve niçin
karışıklığı geldi.*

Özellikle “sakal başı dağıtmak” deyiminin beyitteki kullanımı bu beytin farklı şekillerde yorumlanmasına imkân vermektedir. Kaynaklarda “sakalın ucu”, (Şen, 2004: 31) “saçla sakalın başladığı yer” (Abdülaziz Bey, 2002: 99) olarak açıklanan “sakal başı” tabirine dayanan “sakal başı dağıtmak” deyimini “gözdağı vermek, tehdit etmek, yıldırım” (Tanyeri, 1999: 216; Çağbayır, 2007: 4025) anlamlarında kullanılmaktadır. Bu itibarla padişahın sakal fermanıyla ulema sınıfına –cahillikleri dolayısıyla- âdeta uyarıda bulunduğu fakat bu uyarının ulemalar arasında bir sorgulamaya yol açmadığı, yani anlaşılmadığı ifade edilmiştir. Beyitte “nasıl” ve “niçin” soru kelimelerinin kullanılması bu soruların ilim ehli için önemine işaret etmesi açısından dikkat çekicidir. Burada padişahın fermanla ulemaya sakal bıraktırmasına⁶ rağmen bu zümrenin ilmin gereği olan özellikleri sergileyemeyeceği, dolayısıyla sakalla cahilliğin örtülemeyeceği/âlimlik yapılamayacağı da söylenmek istenmiştir.

Mevsim-i îde düşüp vak'a-i irsâl-i lihâ

Şu'arâya yine bir mevsim-i mazmûn geldi(T. 1/5, s. 338)

*Sakal koyuverme olayı bayram zamanına denk gelip,
şairlere yine mazmun mevsimi geldi.*

Bu beyitte sakal fermanının çıkmasının bayram zamanına denk gelmesi dolayısıyla bayramın şairler için âdeta mazmun mevsimine döndüğü

⁵ “İlticâ” kelimesi “iltihâ” olarak düzeltilmiştir.

⁶ “Sakal başı çevirmek” tabiri “sakal bırakmak üzere yüzün dış kısımlarında kalan sakalları kesip düzeltmek” (Çağbayır, 2007: 4025) anlamında kullanılmaktadır. Bu itibarla “sakal başı dağıtmak”, deyim anlamı dışında ulema zümresindekilerin sakal başlarının/sakalının olmasını sağlamak şeklinde de düşünülebilir.

söylenmiştir. Bunun sebebi sakal fermanının ve dolayısıyla sakal bırakma olayının özellikle ramazan, bayram gibi önemli zamanlarda memduhlarına şiir sunan şairlere şiirlerinde kullanabilecekleri yeni bir mazmun imkânı sağlaması olabilir.

Hüsne 'ıydıyye siyeh câme biçildi gûyâ
Çihre-i sâde-ruhâne hat-ı şeb-gûn geldi (T. 1/6, s. 338)
*Güzelliğe sanki bayramlık siyah elbise biçildi, tüysüz yüze
gece renkli hat/sakal geldi.*

Beyitte, fermanın bayrama denk gelmesi sebebiyle, gece renkli sakallar ulemanın güzel ve tüysüz yüzleri için biçilmiş siyah renkli bayramlık elbiseye benzetilmiştir. Klasik şiirde sakalın güzelliği örten ve bu nedenle istenmeyen bir unsur olarak da kullanımının bulunması dikkate alındığında –ki beyitte gece renkli olarak nitelenmesi bu durumla uyumludur- Osmanlı'da siyah renkli bayramlığın görülmesine rağmen çok tercih edilmediği söylenebilir (Düzlü, 2018: 755). Nitekim Osmanlı'da Müslüman halkın Hristiyanlar tarafından çok giyildiği için siyah rengi sevmedikleri de bilinmektedir (And, 2012: 180).

Eyledi bahr-i siyâh-ı hat-ı hûbân tûfân
'Âşıkun dâdesine cûşîş-i Ceyhûn geldi (T. 1/7, s. 338)
*Güzellerin hattının siyah/kara denizi tufan kopardı, âşığın
gözüne Ceyhun'un coşkunu geldi.*

Bu beyitte de sakalın güzelliği gidermesinden kinayeye güzellerin sakallarının oluşturduğu siyah renkli denizin/Karadeniz'in tufan kopardığı ve sevgilinin/ulemanın sakal bırakması sebebiyle âşığın gözyaşlarının âdeta Ceyhun Irmağı'nı andırdığı söylenmiştir. Karadeniz'in dalgalı hâline bir göndermeyi de akıllara getiren beyitte tufanın helak edici özelliği sakalın güzelliği ortadan kaldırması için söz konusu edilmiştir. Burada güzellerin sakallarının kara deniziyle tufan oluşturduğunun söylenmesi bu fermanın bir hoşnutsuzluk yaratmış olabileceğini de düşündürmektedir.

'İydeh seyrine 'azm eyleyen erbâb-ı dilün
Çoğu mesrûr gidüp hâneye mahzûn geldi (T. 1/8, s. 338)
*Bayram yeri seyrine giden gönül erbabının çoğu sevinçli
gidip eve hüzünlü geldi.*

Önceki beyitlerde olduğu gibi sakalın güzelliği örtmesinden duyulan üzüntünün dile getirildiği bu beyitte bayram yeri seyrine giden gönül erbabının çoğunun sevinçli gidip evlerine hüzünlü döndüklerinin söylenmesi sakal fermanının meydana getirdiği hoşnutsuzluğun işareti olarak değerlendirilebilir. Ayrıca beyitten bayramlarda bayram yeri gezintisine gidildiği, hatta bu gezintilerin bir amacının da güzel seyri olduğu anlaşılmaktadır (Düzlü, 2018: 279).

Hep şümâr eylediler gussa-keşân-ı dehri

'Ulemâ ta'ifesi cümleden efvân geldi (T. 1/9, s. 338)

*Dünyanın gam çekenlerini hesapladılar, âlimler tayfası
hepsinden fazla geldi.*

Bu beyitte dünyada dert çekenler hesaplandığında âlimlerin hepsinden fazla geldiğinin söylenmesi bu fermanın sakal bırakma emrine muhatap olan ulema arasında da hoşnutsuzluk yarattığını düşündürmektedir. Âlimlerin dertli olarak zikredilmesi -kendisi de ilmiye sınıfından olan- Vehbî'nin ilim yükünün ağırlığına yaptığı bir gönderme olabileceği gibi ulemanın yaşadığı başka problemlere de işaret olabilir. Bununla birlikte beyitten ince bir alay da sezilmektedir. Dolayısıyla beyit bu fermanın alay konusu olduğu bilgisiyle birlikte değerlendirildiğinde mizahî bir söyleyiş olarak değerlendirilebilir.

Ceyş-i hatt ser-be-kemîn olmuş iken her yüzden

Eyleyüp kasd-ı dile 'azm-i şebîhûn geldi (T. 1/10, s. 338)

*Ayva tüyü askerleri/ordusu pusuda iken her yüzden gönle
kast eyleyip gece baskını niyeti geldi.*

Padîşahın fermanı üzerine ulemanın sakal bırakmasının, askerî bir strateji olan, gece baskını tasavvuruyla anlatıldığı bu beyitte yüzdeki her sakal kılı askere benzetilmiştir. Kesilmiş hâliyle âdeta pusuda bekleyen bir askeri andıran sakalların çıkması hüsn-i talil yoluyla gönle kastedilen bir gece baskını olarak ifade edilmiştir. Şiirin genelinde sakalın âşık-maşûk ilişkisinde istenmeyen bir unsur olarak ifadesi beyitte tasavvur edilen gece baskınının gönlü ele geçirmeye değil, gönle zarar vermeye/incitmeye yönelik olduğunu düşündürür. Bu tasavvurda sakalların renginden yola çıkıldığını da belirtmek gerekir.

Medd-i âhiyle bu vech üzre yazıldı târîh

Hüsnî 'azl eylemege hatt-ı hümâyûn geldi (T. 1/11, s. 338)

*Ah çekip uzatmak suretiyle tarih yazıldı. Güzelliğe yol
vermek /güzelliği uzaklaştırmak için hatt-ı hümâyûn geldi.*

Ferman için tarih düşürülen bu beyitte ise sakal bırakmaya dair padişah fermanına, sakal güzelliği giderdiği için, tarihin uzun bir ah çekmek suretiyle yazıldığı ifade edilmiştir. "Vech" in aynı zamanda "yüz, çehre" (Ayverdi, 2008: 3349) anlamıyla tevriyeli kullanıldığı beyitte klasik şiirde rengi kara olarak düşünülen ahın dumanı ile sakal arasında ilişki kurulmuş ve âdeta yüze tarih yazıldığı söylenmiştir.⁷ Bu beyitte de fermanın duyulan hoşnutsuzluk sezilmektedir. Ayrıca beyitte ferman dolayısıyla ince bir

⁷ Hat-ah-duman ilişkisi ile ilgili olarak Bkz. Kürşat Şamil Şahin (2012), Klasik Türk Edebiyatında Sevgilinin Ayva Tüyü/Hat, Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, c. 5, S. 23, s. 398-399.

eleştirinin olduğu da söylenebilir. Beytin ikinci mısraından H. 1126 (1714/1715) tarihi çıkmaktadır.⁸

Sonuç

Seyyid Vehbî’nin divanındaki üç sakal tarihinden biri olan III. Ahmed’in sakal fermanına dair tarih manzumesinde sakal, birkaç beyitte dinî ve içtimai önemi dolayısıyla olumlu çağrışımlarla kullanılmakla birlikte güzelliği gidermesi sebebiyle genellikle istenmeyen unsur olarak yer almıştır. Bu itibarla sakal beyitlerde gece, tufan, siyah renkli bayramlık, Karadeniz ve gece baskını ile ilişkilendirilmiştir. “Hat” kelimesinin “yazı” anlamına gönderme yapan kullanımlarla da sakal, klasik Türk şiirindeki kullanımlarla uyumlu bir biçimde beyitlerde yer almıştır.

Bu manzume yayınlanmasına sebep olan fermanla ilgili bazı bilgiler ile Osmanlı sosyal hayatıyla ilgili bazı yansımaları da barındırmaktadır. Buna göre söz konusu manzume ulemanın sakal bırakması için H. 1126 yılının bir bayram zamanında III. Ahmed tarafından çıkarılan fermanı konu alır. Padişah bu fermanla ulemaya ağırbaşlı bir görünüm kazandırmayı ve ulemanın cahilliklerini örtmeyi amaçlamıştır. Manzumede fermanın hem muhataplarında hem de toplumda hoşnutsuzluk meydana getirdiğini düşündüren beyitler bulunmaktadır. Ayrıca manzumede sakal bırakmanın sünnet olması, padişahların icraatlarında dine uygunluk gözetmeleri, sakalın Osmanlı toplumunda vakar ifadesi ve makamın saygınlığı ile makama liyakatin göstergesi olarak kabul edilmesi, bayramlarda şairlerin memduhlarına şiir sunmaları, Osmanlı toplumunda siyah renkli bayramlığın görülmesine rağmen çok tercih edilmemesi, bayramlarda bayram yeri gezintisine gidilmesi ve bu gezintilerin bir amacının da güzel seyri olması gibi Osmanlı toplumuna dair bazı hususlar da söz konusu edilmiştir.

Son olarak tarihî bir belge niteliği taşıyan bu manzumenin bazı beyitlerinde alaycı ve eleştirel bir tavrın sezildiğini de söylemek gerekir.

⁸ İsmail Hakkı Uzunçarşılı beyitteki tarihi H. 1127 olarak hesaplamıştır. Bkz. Uzunçarşılı, 1988a: 75,

Kaynaklarda fermanın tarihiyle ilgili başka bir bilgiye rastlanamamıştır. Kanaatimizce beyitten farklı bir tarih çıkması da muhtemeldir. Beyitteki “Medd-i âh” tamlaması ile “üzre” kelimesi beytin tarihine yönelik ipuçları olabilir. Bu itibarla da beyitteki 1126 tarihi “ah”ın rakamsal karşılığı olan 6 (altı) rakamı ilave edilerek düşürülmüş olabilir.

Kaynakça

- Abdülaziz Bey. (2002), *Osmanlı Âdet ve Merasim ve Tabirleri*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.
- Ahışhalı, Recep. (2008), “Ruûs” *İslam Ansiklopedisi*, C 35, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul.
- And, M. (2012), *16. Yüzyılda İstanbul*, YKY, İstanbul.
- Ayverdi, İlhan. (2008), *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, Kubbealtı Neşriyatı, İstanbul.
- Bassano, Luigi. (2011), *Kanunî Dönemi Osmanlı İmparatorluğu'nda Gündelik Hayat*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul.
- Çağbayır, Yaşar. (2007), *Ötüken Türkçe Sözlük*, C 4, Ötüken Neşriyat, İstanbul.
- Dalyan, Murat Gökhan. (2019), “Medreselerdeki Beşik Ulemasından Üniversitelerdeki Modern Ulemalara”, *Akademi Adıyaman Üniversitesi Bilim Kültür Dergisi*, S 21, s. 98-101.
- Dernschwam, Hans. (1992), *İstanbul ve Anadolu'ya Seyahat Günlüğü (Çev. Yaşar Önen)*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- Dikmen, Hamit. (1991), *Seyyid Vehbî ve Divanının Karşılaştırmalı Metni*, Ankara Üniversitesi SBE Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara.
- D'ohsson, M. (t.y.), *18. Yüzyıl Türkiye'sinde Örf ve Âdetler (Çev. Zerhan Yüksel)*, Kervan Yayıncılık-Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul.
- Düzlü, Özlem. (2018), *Seyyid Vehbî Divanı'na Göre 18. Asırda Osmanlılarda Sosyal Hayat*, Sakarya Üniversitesi SBE Yayınlanmamış Doktora Tezi, Sakarya.
- Ekinci, Ekrem Buğra. (2017), *Osmanlı Hukuku.Adalet ve Mülk*, Arı Sanat Yayınevi, İstanbul.
- İnalcık, Halil. (2008), “Doğu Batı Makaleler II”, Doğu Batı Yayınları, Ankara.
- Mendeş, Fehmi. (2014), *Sünnete Sarılmanın Gereği ve Fazileti (644 Sünnet)*, Furkan Yayınevi, İstanbul.
- Pakalın, Mehmet Zeki. (1983), “İrsal-i Lihye”, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C 2, Millî Eğitim Basımevi, İstanbul.
- Pala, İskender. (1999), *Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü*, Ötüken Neşriyat, İstanbul.
- Redhouse, S.J.W. (1863), *Lûgat-i Osmâniyye*, Matbaa-i Âmire, İstanbul.
- Serrano, Manuel. (t.y.), *Türkiye'nin Dört Yılı 1552-1556 (Çev. A. Kurutluoğlu)*, Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul.

- Şahin, Kürşat Şamil. (2012), “Klasik Türk Edebiyatında Sevgilinin Ayva Tüyü/Hat”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C 5, S 23, s. 386-408.
- Şemseddin Sâmî. (2006), *Kâmûs-ı Türkî*, Çağrı Yayınları, İstanbul,
- Şen, Mesut. (2004), “Tarihî Metinlerde Saç ve Sakal Kültürü”, *Saç Kitabı* (Editör: Emine Gürsoy Naskali), Kitabevi Yayınları, İstanbul, s. 12-44.
- Tanyeri, M. Ali. (1999), *Örnekleriyle Divan Şiirinde Deyimler*, Akçağ Yayınları, Ankara.
- Tavernier, Jean-Baptiste. (2006), *Tavernier Seyahatnamesi*, Kitap Yayınevi.
- Thévenot, Jean. (1978), *1655-1656'da Türkiye (Çev. Nuray Yıldız)*, Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul.
- Tournefort Joseph. (2013), *Tournefort Seyahatnamesi (Ed. S. Yerasimos)*, Kitapyayınevi, İstanbul.
- Tökel, Dursun Ali. (2002), “Bir Divan Şâiri Sakal Tıraşını Nasıl Anlatır”, *E-Aylık Edebiyat ve Kültür Dergisi*, S 37, s. 20-23.
- Tulum, Mertol. (2011), *17. Yüzyıl Türkçesi ve Söz Varlığı*, TDK Yayınları, Ankara.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. (1988a), *Osmanlı Devleti'nin İlmiye Teşkilâtı*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. (1988b), *Osmanlı Tarihi*, C 1, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi.